

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 1123-1154

Kur'an'da "H-m-m" Fiilinin Kullanımları Üzerinden Yûsuf Suresi 24. Âyetin Değerlendirilmesi

Evaluation of the 24th Verse of Yusuf Surah on the Uses of the Verb "H-m-m" in the Qur'ân

Hüseyin YAKAR

Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD,
Assistant Professor, Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir
huseyin.yakar@ibu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3146-6052

DOI: 10.47424/tasavvur.1177280

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Ekim / September 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Yakar, Hüseyin. "Kur'an'da "H-m-m" Fiilinin Kullanımları Üzerinden Yûsuf Suresi 24. Âyetin Değerlendirilmesi ". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 8 / 2 (Aralık 2022): 1123-1154. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1177280>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0



Öz

Âyetlerin doğru anlaşılması, içinde geçen kelimelerin dilsel açıdan incelenmesi ve Kur'an bütünselliğinde ifade ettiği anlamın ortaya konulması ile mümkündür. "H-m-m" fiili de bunlardan biridir. Söz konusu fiil Âl-i İmrân 3/122, en-Nisâ 4/113, el-Mâide 5/11, et-Tevbe 9/13, 74, Yûsuf 12/24, el-Mû'min 40/5 olmak üzere toplamda yedi âyette sülâsî mücerred olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda "h-m-m" fiilinin kullanıldığı söz konusu âyetler, tefsir kaynakları üzerinden incelenmiş ve zikri geçen lafzın Kur'an bütünselliğindeki anlamından hareketle Yûsuf suresindeki "*Kadın ona meyletmişti. O da kadına meyletmişti. Şayet rabbinin burhanını görmeseydi. Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Şüphesiz o, ihlâşlı kullarımızdandır.*" âyeti (Yûsuf 12/24) tahlil edilmiştir. Öncelikle luğavî çerçevede "h-m-m" fiili hakkında bilgi verilmiş, ardından söz konusu fiilin hangi âyetlerde kullanıldığı, âyetle ilgili sebep-i nüzûl rivâyetleri ve sözün bağlamı kapsamında hangi anlamlarda düşünülebileceği üzerinde durulmuştur. İlgili âyet kapsamında hemen bütün tefsirlerden yaklaşım bakımından ayrılması hasebiyle Muhammed Reşid Rıza'nın görüşleri ayrı olarak ele alınmıştır. Kitab-ı Mukaddes'te, Yûsuf suresindeki ilgili âyetin nasıl ele alındığı incelenmekle birlikte çalışmamıza katkı sunmayacak olması ve makalenin sınırlı yapısından dolayı konunun bu yönüne değinilmemiştir. Konumuzun ele alınışında bir metot olarak "h-m-m" fiili kapsamında Kur'an bütünselliği, Yûsuf suresindeki ilgili âyet kapsamında siyak-sibâk ve sebep-i nüzûl rivâyetleri esas alınmıştır. Çalışmamızın amacı, "h-m-m" fiilinin Kur'an'daki kullanımlarından yola çıkarak ve Yûsuf suresindeki ilgili âyet, onun siyak ve sibâkı ve sebep-i nüzûl rivâyetlerini dikkate alarak zikri geçen âyette "h-m-m" fiiliyle neyin kastedildiğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda zikri geçen fiilin Yûsuf suresinin ilgili âyetinde, cinsel dürtülerle bağlantılı olarak bir saldırıya karar verme ve buna yeltenme anlamında olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, "H-m-m" Fiili", Yûsuf Suresi, Bütüncül Yaklaşım.

Abstract

The correct understanding of the Qur'ân verses is possible by examining the concepts in them linguistically and revealing the meaning they express in

the integrity of the Qur'ân. The verb "h-m-m" is one of these concepts. This verb has been used as *sulasi mucerred* in a total of seven verses in Âl-i 'Imrân 3/122, al-Nisâ' 4/113, al-Mâ'idah 5/11, at-Tawba 9/13, 74, Yûsuf 12/24, al-Mu'min 40/5. In our study, the aforementioned verses in which the verb "h-m-m" is used, have been examined through the sources of tafsir and based on the meaning of the mentioned word in the unity of the Qur'ân, the verse of "Woman had tend to him. He also tended to the woman. If he had not seen the proof of his Lord. This is what We did to drive away evil and immorality from him. Surely, he is one of Our sincere servants." (Yûsuf 12/24) has been analyzed. First of all, information about the verb "h-m-m" was given within the scope of the conceptual framework, then it was emphasized that in which verses the related verb is used and how it can be considered within the context of the verse in Yûsuf Surah and narrations about revelation reasons of this verse. In the context of the relevant verse, the views in the "Manar Tafsir" have been handled separately since it differs from almost all commentaries in terms of approach. Although it is examined how the relevant verse in Yûsuf Surah is handled in the Bible, this aspect of the subject has not been mentioned because it will not contribute to our study and because of the limited structure of the article. In the handling of our subject, as a method, the integrity of the Qur'ân within the scope of the verb "h-m-m", the narrations about the revelation reasons and the context of the verse were taken as basis. The aim of our study is to reveal what is meant by the verb "h-m-m" in the mentioned verse, based on the uses of the verb in the Qur'ân and considering the context of the relevant verse and narrations about its revelation reasons. In this context, it can be said that the verb "h-m-m" in the relevant verse of Yûsuf Surah means to decide and attempt an attack in connection with sexual impulses.

Key Words: Qur'ân, Tafsir, The Verb "H-m-m", Yusuf Surah, Holistic Approach.

Giriş

Âyetlerin sahih anlamına ulaşılmasında, içinde geçen kelimelerin anlam çerçevesinin ve Kur'an bütünselliğindeki anlamının ortaya konulması önem arz etmektedir. "H-m-m" fiili de içinde geçtiği âyetlerin anlaşılmasında anahar role sahip kelimelerdendir. Zikri geçen fiil Kur'an'da Âl-i İmrân 3/122, en-Nisâ 4/113, el-Mâide 5/11, et-Tevbe 9/13, 74, Yûsuf 12/24, el-Mü'min 40/5

olmak üzere toplamda yedi âyette sülâsî mücerred olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda "h-m-m" fiilinin kullanıldığı âyetler, tefsir kaynakları üzerinden incelenmiş ve söz konusu fiilin Kur'an'ın kullanımında kazandığı anlamından hareketle Yûsuf suresindeki ilgili âyet tahlil edilmiştir. Öncelikle luğavî çerçeve kapsamında "h-m-m" fiiline değinilmiş, sonrasında zikri geçen lafzın kullanıldığı âyetler, âyetlerle ilgili sebab-i nüzûl rivâyetleri ve bağlam dikkate alınarak söz konusu fiilin hangi anlamlara gelebileceği üzerinde durulmuştur. Esas konumuz olan Yûsuf suresinin 24. âyeti ayrı olarak ele alınmış ve öncelikle ilgili âyetin siyak ve sibâkı hakkında bilgi verilerek âyetin hangi bağlamda bulunduğu hususuna değinilmiştir. Daha sonra ilgili âyet, tefsir kaynakları üzerinden incelenmiş ve özellikle "h-m-m fiili", "levlâ" şart edatı ve cümlesi ile öncesindeki cümlenin ilişkisi, sû' ve fahşâ kavramları üzerinde durulmuştur. İlgili âyeti farklı değerlendirmesi nedeniyle Muhammed Reşid Rıza'nın görüşleri ayrı bir bölüm halinde ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise özellikle Yûsuf suresindeki "h-m-m" fiilinin anlamı, Kur'an bütünselliği ve tefsirlerde aktarılan görüşler eşliğinde tarafımızca ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kitab-ı Mukaddes'te, Yûsuf suresindeki ilgili âyetin nasıl ele alındığı incelenmekle birlikte çalışmamıza katkı sunmayacak olması ve makalenin sınırlı yapısından dolayı konunun bu yönüne değinilmemiştir.

Çalışmamızda "h-m-m" fiilin Kur'an bütünselliğindeki anlamının tespit edilmesi, bunun üzerinden de Yûsuf suresindeki ilgili âyetin bağlam ve sebab-i nüzûl rivâyetleri eşliğinde hangi anlamlara gelebileceğinin ortaya konulması bir metot olarak benimsenmiştir. Çalışmamızın amacı, ilgili fiilin kullanıldığı âyetlerdeki anlamları, konuyla ilgili rivâyetleri ve bağlamı dikkate alarak Yûsuf suresindeki ilgili âyetin anlamını ortaya koymaktır. Âyetlerin anlamlarında belli bir meal esas alınmamış, tarafımızca tercihlerde bulunulmuştur. Konuyla ilgili olarak Şemseddin Işık tarafından yazılan "Yusuf Sûresi 24. Ayet Üzerine Bir Meal Çalışması" adlı makalede "h-m-m" fiiline ve ilgili âyet kapsamında tefsir kaynaklarına çok kısa biçimde değinilmiş ve ilgili âyetin doğru meâli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili literatür taramasında daha çok, Yûsuf suresiyle ilgili genel ya da Yusuf-Züleyha kapsamında edebi yönü ağır basan çalışmalarla karşılaşılacaktır. Dolayısıyla "h-m-m" fiilinin Kur'an'daki kullanımlarını tefsir kaynakları üzerinden inceleyip "Menâr Tefsiri"ndeki farklı yaklaşıma da değinerek konumuz olan âyete yoğunlaşan bir

çalışma bulunmadığından konuya farklı bir açıdan katkı sağlayacak bir araştırma yapılmıştır.

1. Luğavî Çerçeve: “H-m-m” Fiili

“Hemm” insanı eriten hüznün anlamındadır. “Üzüntün, bertaraf etmediğin müddetçe seni bitkin düşürür. (وهك مالم تمضه لك منصب)” cümlesinde “hemm” bu anlamda kullanılmıştır. Söz konusu kök, fiil olarak “eritmek” anlamında kullanılmaktadır. “Yağı erittim, o da eridi. (هممت الشحم فانهم)” ifadesinde bu anlamı görmek mümkündür. “Hâmûm” (هاموم) kelimesinin eriyen her şey için kullanılması bu kapsamdadır. Sülâsî mücerred olarak “yeltirmek”, “arzu etmek”, “irade etmek”, “azmetmek”, “niyetlenmek” gibi anlamlarda düşünülen “h-m-m” fiilinin if’âl kalıbı ise “bir kimseyi bir şeyle ilgilenmeye sevk etmek ya da bir şeyin bir kimseyi üzmesi ve endişelendirmesi” anlamında kullanılmaktadır.¹ Aynı kökten gelen ihtimam, önem ve kıymet vermek; “mühimmât” da zor işler anlamındadır.² el-Hemmâm kelimesi de bu fiilden türemiştir ve karar verdiği işi yerine getiren, ondan geri durmayan kimse anlamına gelmektedir.³

“Hemm”, kastın mertebeleri içinde de ele alınmıştır. Bu kapsamda kastın; sânih (hâcis), hâtır (vâcis),⁴ hadîs-i nefis, hemm (meyl/irade) ve azm (niyet/itikâ) gibi mertebelerden ve sonuç olarak fiilden oluştuğu kabul edilir.⁵

¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, b.y.), “hmm”, 79545; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), “hmm”, 6/4702-4703.

² İbn Manzûr, “hmm”, 6/4703.

³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haķâ'iki ğavâni'î't-tenzîl ve 'uyûni'î-ekâvil fi vücihi't-te'vil*, thk. eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud- eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1998), 3/268.

⁴ Arap dilinde “hâcis”, bir fikrin içte doğması, “vâcis” ise o doğan şeyin farkında olmaktır. Söz konusu bilgi için bk. Salih Aydın, “Hanefi Gelenek Merkezli Olarak İnsanî Fiillerde Mes'ûliyetin Doğuşu Problemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2019/2), 260.

⁵ Kastın mertebelerini aktaran مراتب القصد خمس هاجس ذكروا * فخاطر فحديث النفس فاستمعا بلييه هم فعزم كلها رفعت Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd

Birinci mertebede melekî olan sânih ya da nefsânî hâcis ve şeytânî visvâs, insanın iç dünyasına girer, içinde parlar (sânih), karartısı kalbe düşer ya da sesi iştilir. İçe doğanın farkına varılmasıyla bu vâcis olur ki bu bir hatırlama (hâtır) olayıdır. Böylece zihne doğan şey fark edilir ve bilince yansır. Kalplere hem genişlik-darlık gibi haller (vâridât) hem de kelâm ve hitap gibi sesler (havâtr) düşebilir. Bunlar gayriiradi olarak insanın iç dünyasına girdiği için sorumluluk gerektirmez. Bilince yansıyan hâtır, insiyâkî olarak bir iç konuşma ve fikirsel hareketlilik başlatır. Bu, hatıra gelenler hakkında bir değerlendirme aşamasıdır. Bu aşamada insan, zâhirde söylemekten çekineceği kötü ve iğrenç sayılabilecek fikirsel hareketlilik yaşayabilir ancak bunlar affedilmiştir.⁶ Nitekim ashâb-ı kirâmdan bazıları bu türden fikirsel hareketlilik yaşadıklarını haber verdiklerinde Hz. Peygamber bunun "imanın ta kendisi" olduğunu söylemiştir.⁷ Öncelikle kalpteki söz konusu fikirsel hareketlilik ihtiyârî değildir. Bunun yanında kişiyi, vesveseyi yenmeye ve hakikat arayışına sevk etmeye vesile olacağı için Hz. Peygamber'in de ifade ettiği üzere olumlu bir aşama olarak düşünülebilir. İç konuşmada ortaya çıkan farklı sıklardan birinde "kararsız bir eğilim ve ihtimam" doğar ki buna "hemm" denilir. Burada bir eğilim söz konusudur ancak henüz kesin kararlılık yoktur. "Hemm"de fiile yönelik kesin bir kararlılık doğarsa fiilden önceki son aşama olan "azim ve niyet" durumuna geçilmiş olur.⁸

2. Kur'an'da "H-m-m" Fiilinin Kullanımları

Kur'an'da "h-m-m" fiili dokuz âyette kullanılmıştır. Uhud savaşı bağlamındaki âyette⁹ Müslümanlardan iki grubun çözülmeye yüz tutması çerçeve-

el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 3/64.

⁶ Kastın mertebeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, "İnsanî Fiillerde Mes'ûliyetin Doğuşu", 258-267.

⁷ İlgili hadis için bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. İzzet Ubeyd ed-Deaâs, Adil es-Seyyid, (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1997), "Edeb", 118.

⁸ Söz konusu bilgiler için bk. Aydın, "İnsanî Fiillerde Mes'ûliyetin Doğuşu", 258-267.

⁹ Âl-i İmrân 3/122; Âlimler, ilgili âyetin hangi savaş ile ilgili olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Bu kapsamda ilgili âyetin, Uhud, Bedir veya Hendek savaşı ile ilgili olduğu söylenmiştir. Siyer alimlerinin çoğunluğunun bu âyeti Uhud savaşı ile ilişkilendirmesi, âyetten hemen sonra Bedir savaşındaki ilahi yardımdan bahsedilmesi, Müslümanların

sinde “yüz tutma, bir duruma yaklaşma” anlamında kullanılmıştır. Kastın mertebeleri kapsamında zikrettiğimiz sıralamaya aykırı olarak ilgili âyetteki “hemm”in genel olarak “azmetmek”, “düşünmek”, “içinden/gönlünden geçirmek” (hadîs-i nefes); âyetin dış bağlamı çerçevesinde ise düşmanın gücüne, sayısının çokluğuna kani olma anlamlarında olduğu söylenmiştir.¹⁰ İlgili rivâyetle birlikte düşünüldüğünde âyetteki “h-m-m” fiilinden kastın bir eylem

dağılma tehlikesini Uhud savaşında yaşamış olmaları gibi gerekçelerden hareketle söz konusu savaşın Uhud olduğu yaygın olarak benimsenmiştir. Zikri geçen âyetin hangi savaş ile ilgili olduğuna dair görüşler için bk. Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 8/223-224; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiû, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed-Muhammed es-Seyyid Reşad (Giza: Müessesetü Kurtuba, 2000), 3/169-170; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/1165.

- ¹⁰ Rivâyete göre Hz. Peygamber, bin kadar askerle sefere çıkmış ve sabrettikleri takdirde onlara zafer vadetmiştir. Şavt mevkiine gelindiğinde İbn Übeyy “Niçin kendimizi ve evlatlarımızı öldürüyoruz?” diyerek üç yüz adamıyla geri dönmüştür. Amr bin Hazm el-Ensârî arkalarına düşüp “Allah ve insanlık için Peygamberinizi yalnız bırakmayın.” dediğinde İbn Übeyy: Eğer biz savaşmayı ya da bugün savaş olacağını bilseydik size tâbi olurduk, diye cevap vermiştir. Bu olaylar yaşanırken iki kabile de ona uymak istemiş ancak Allah onları korumuş, onlar da Hz. Peygamber ile yollarına devam etmişlerdir. Bu durum, sözü edilen grubun dönmeye kesin olarak karar vermeyip sadece niyetlendiklerini, içlerinden geçirdiklerini göstermektedir. Zor durumlarda insanların içlerinden bu tür düşüncelerin geçmesi doğaldır. “Âyetteki “hemm”den kastın savaşa katılmama isteği olduğu da söylenmiştir. İmam Matürîdî, âyetteki “hemm”in “hemme-i azim” olabileceği gibi “hemme-i hatar” da olabileceğini belirtmiştir. Hemme-i hatarda istem dışılık söz konusu iken hemme-i azimde azim ve kasıt söz konusudur. Zikri geçen anlamlar ve rivâyet için bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 2/402; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/619-620; ; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 8/226; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezanmenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 5/286; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, Dr. Mahmud Ahmed el-Atraş (Dımaşk-Beyrut: Darü'r-Reşid, 2000), 1/292; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Darül'l-Kelîmî't-Tayyib, 1998), 2/676; İbn Kesir, *Tefsîr*, 3/ 170-172; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/288; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1166-1168.

için adım attıktan sonra onun devamını getirmeme ve ondan vazgeçme" olduğu söylenebilir. Hırsızlık suçunun bir başkasının üzerine atılması bağlamındaki âyette¹¹ "h-m-m" fiili "bir işe yeltenmek, yapmaya çalışmak" anlamlarında düşünülmüştür.¹² Âyetteki "Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı." kaydı, Tu'me'nin yakınlarının söz konusu işe yeltenmediğini değil yeltendikleri halde etkisinin ortadan kaldırıldığını ifade eder. Diğer bir ifadeyle âyetin zâhiri "hemm" in nefyedildiğini ortaya koymakla birlikte asıl nefyedilen "hemm" in tesiridir.¹³ Bu noktada Hz. Peygamber'in Tu'me tarafında yer almaya niyetlendiği ve bu niyetini ortaya koymak için teşebbüse geçtiği fakat teşebbüsünü yarıda kestiği düşünülebilir.

"H-m-m" fiilini eyleme/teşebbüse yaklaştıran diğer bir kullanımda ise¹⁴ bir kavmin mü'minlere ellerini uzatmaya¹⁵ teşebbüs etmesi¹⁶ üzerine nimeti-

¹¹ en-Nisâ 4/113; Rivâyete göre ilgili âyet/pasaj, Tu'me İbn Ubeyrik hakkında nazil olmuştur. Bir görüşe göre Tu'me bir zırh çalmış ve bu zırh kendisinden istendiğinde hırsızlığı Yahudilerden birinin üzerine atmıştır. Söz konusu iki kişinin kabileleri arasında işler kızışınca Tu'me'nin sülalesi Hz. Peygamber'e gelerek bu davada kendilerine yardım etmesini ve bu hırsızlık işini Yahudi'nin yaptığına hükmetmesini istemişlerdir. Hz. Peygamber de bunu yapmaya niyetlenince ilgili âyetler nazil olmuştur. Diğer bir görüşe göre birisi, şahidin olmadığı bir ortamda Tu'me'ye bir zırh emânet etmiş, zırhı isteyince Tu'me zırhı emanet olarak aldığı inkâr etmiştir. Benzer bir görüşe göre zırhı emanet eden kişi emaneti isteyince, Tu'me onu falan Yahudi'nin çaldığını iddia etmiştir. Diğer bir görüşe göre âyette bahsi geçen taife, Sakîf kabilesinden gelen bir heyettir. Bunlar, Hz. Peygamber'e gelerek: "Biz sana biat etmek için geldik ancak bizim putlarımızı kırmayacaksın ve bizden zekât ile öşür almayacaksın!" demişlerdir. Söz konusu görüşler için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/33; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr*, (Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslami, 1983), 2/196; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/780.

¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/40.

¹³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/390; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/780.

¹⁴ el-Mâide 5/11.

¹⁵ Âyetteki "ellerini uzatmak"tan kasıt bir şeyi yakalamak ya da yakalamak için ellerini uzatmaktır. Söz konusu görüş için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/214; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/188; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/424; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/433.

¹⁶ Ebüssuûd Efendi'ye göre Allah, söz konusu kimseler ellerini uzattıktan sonra değil, ellerini uzatma planı yaptıktan sonra onları engellemiştir. Söz konusu görüş için bk. Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/19.

nin bir tezahürü olarak Allah'ın buna engel olduğu bildirilmiştir.¹⁷ İlgili âyetin sebab-i nüzûlü kapsamındaki rivâyetler söz konusu "h-m-m" fiilinin "plan kurma", "teşebbüste bulunma" gibi anlamlarda kullanıldığı izlenimini uyan-

¹⁷ İlgili âyetin hangi dış bağlama ait olduğu hususunda farklı görüşler zikredilmektedir. Âyeti geniş çerçevede ele alan yaklaşıma göre İslâm'ın ilk yıllarında müşrikler galip, Müslümanlar ise mağlup konumundadır ve bu süreçte müşrikler devamlı olarak Müslümanlara zarar vermek, onları öldürmek ve mallarını mülklerini yağmalamak istemişlerdir. Allah ise, İslamiyet ve Müslümanlar güçleninceye kadar buna engel olmuştur. Diğer görüşe göre Hz. Peygamber, Amiroğullarına bir seriyye göndermiş ve üç kişi dışında o seriyyenin tamamı Bi'r-i Ma'üne denilen yerde şehit olmuşlardı. Bu üç kişiden biri, Amr İbn Umeyye ed-Damrî idi. Amr ve diğer bir arkadaşı, başlarına geleni Hz. Peygamber'e haber vermek üzere yola çıktılar. Derken bu kimseler, Hz. Peygamber'in kendilerine emân vermiş olduğu Süleymoğulları kabilesinden iki kişiye rastladılar ve emânları olduğunu bilmediklerinden onları öldürdüler. Süleymoğulları da öldürülen şahısların diyetini istemek üzere Hz. Peygamber'e geldiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile birlikte Medine'den çıkarak savaşmama ve diyetler hususunda yardımlaşma konusunda anlaşmalı oldukları Yahûdî Nadiroğulları kabilesine gitti. Hz. Peygamber diyet konusunda yardım istediğinde onlar önce yemek ikram etmek istediklerini belirttiler. Ancak Hz. Peygamber'i ve yanındakileri öldürmek için plan kurmuşlardı. Bir rivâyete göre Yahudiler Hz. Peygamber'in üstüne bir değirmen taşı ya da kaya atma hususunda istişare etmişlerdi. Hatta onların kayayı attıkları ama Cebrail'in tuttuğu da söylenmiştir. Başka bir rivâyete göre Amr b. Cihaş adlı Yahudi taşı atmaya yeltenmiş ancak Allah onun elini tutarak buna engel olmuştur. Neticede durumu bildiren vahyin gelmesi üzerine Hz. Peygamber ve yanındakiler derhal kalkıp dışarı çıktılar. Âyetin sebab-i nüzûlü kapsamında farklı bir rivâyete göre Hz. Peygamber bir yerde konaklamış, Müslümanlar da onun yanından ayrılmışlardı. Hz. Peygamber'in silahı ağaçta asılı idi. Derken bir bedevi Arap geldi ve Hz. Peygamber'in kılıcını alıp kınından çıkardı ve onun başına gelip, "Seni benim elimden kim kurtarabilir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber üç kere "Allah" dediğinde Cebrail, kılıcı o bedevinin elinden düşürdü. Bu defa kılıcı Hz. Peygamber alıp, "Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" deyince, o, "hiç kimse" cevabını verdi. Diğer bir rivâyete göre Müslümanlar, "Asefân" denilen yerde öğle namazını cemaatle kılıyorlardı. Namazlarını bitirdiklerinde müşrikler pişmanlık duyarak, "Keşke onlar namazda iken, işlerini bitirseydik" dediler. Bunun üzerine müşriklere, ikinci namazı kastedilerek Müslümanların bundan sonra çocuklarından ve babalarından daha fazla sevecekleri bir namaz kılacakları hatırlatıldı. Müşrikler, Müslümanlar ikinci namazını kılarırken, onların işini bitirmeye niyetlendiler. Bunun üzerine Cebrail korku halindeki namaza dair hükümleri anlatan âyetleri getirdi. Söz konusu rivâyetler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/176-177; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/213-214; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/186-187; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/374-375; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/423-424; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/432-433; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/308-310; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 5/129; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'âkî's-selîm*, 2/19-20; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/1595-1596.

dırmaktadır. Mekke'nin fethi için savaşa davet eden âyette¹⁸ Mekkeli müşriklerin Hudeybiye anlaşmasıyla verdikleri sözü tutmadıkları ve ilk tecavüzü kendilerinin başlattıkları bildirilirken onların Hz. Peygamber'i çıkarmaya yeltendikleri/teşebbüs ettikleri (hemmettikleri) söylenmiştir.¹⁹ Konuyla ilgili rivâyetler/görüşler ve âyetler, Hz. Peygamber'i çıkarmak için yapılan "hemm" in, kastın merâtibi çerçevesinde kesin karar verilmeyen bir düşünce olmaktan uzak, eyleme yakın ya da onunla harmanlanmış olduğunu ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili olan "Onlar, seni yurdundan çıkarmak için nerdeyse dünyayı başına dar edecekler. O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar." âyeti de²⁰ "hemm" in gayriihtiyari iç ses ve düşünce olmaktan çok eylem ya da eyleme yakın olduğunu düşündürmektedir. Genel olarak toplumların

¹⁸ et-Tevbe 9/13.

¹⁹ Tefsir kaynaklarımızda âyetteki "yeminlerini bozmak" tan kastın Mekkeli müşriklerin ahitlerini bozmaları olduğu söylenmiştir. Abdullah İbn Abbas, Süddî ve Kelbî'ye göre bu âyet, Hudeybiye'den sonra yeminlerini bozan ve Huzâ'a Kabilesi'ne karşı Bekroğulları'na yardım eden Mekkeliler hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber'i çıkarmaya yeltinmeleri ile ilgili temelde iki görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre ilgili ifade ile Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkarmaya zorlayan eylemler kastedilmişken diğer görüşe göre kâfirlerin (Yahudilerin) Hz. Peygamberi öldürmek amacıyla bir araya gelip istişarede bulunduktan sonra onu Medine'den çıkarmaları kastedilmiştir. Bu kapsamda "Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, en iyi tuzak kurandır.", "Rabbimiz Allah'a inandığımız için Peygamber'i de sizi de yurdundan çıkarıyorlar.", "Onlar, seni yurdundan çıkarmak için nerdeyse dünyayı başına dar edecekler. O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar." (el-Enfâl 8/30, el-Mümtehine 60/1, el-İsrâ 17/76) âyetleri zikredilmiş ve bu planların Dâru'n-Nedve'de alındığı belirtilmiştir. Farklı olarak Mekkelilerin antlaşma maddelerine aykırı hareket ederek savaşmak üzere Hz. Peygamber'i Medine'den çıkardıkları görüşü de aktarılmıştır. Mekke'den hicrete zorlayan eylemlere başvurma kapsamında çıkarmak için sebeplere başvurma yerine çıkarma fiilinin kullanıldığı belirtilmiştir. Bu çerçevede "hemm" ya tamamına ermeyen fiil ile ya da azim ile ortaya çıkmıştır. Müslümanlara karşı ilk tecavüzü başlatmaktan kasıt ise ya Bedir savaşını başlatmak ya da Hudeybiye Anlaşmasının hükümlerine aykırı hareket etmek olarak düşünülmüştür. Söz konusu görüşler için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/18; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 13/243-244; Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/128-129; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/40-41; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/405; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/526-527; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2469; Âyetteki "çıkarmak" tan kastın öldürmek olabileceğine dair görüş için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/305.

²⁰ el-İsrâ 17/76.

peygamberlerine karşı takındıkları tavırlarının aktarıldığı âyette²¹ “Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti.” buyurularak “h-m-m” fiili eyleme yakın bir anlamda kullanılmıştır. İlgili âyetteki “h-m-m” fiili müfessirlerimiz tarafından “azmetmek”, “çabalamak”, “niyet etmek”, “kastetmek”, “irade etmek” gibi anlamlarda açıklanmıştır. Bu kapsamda tüm toplumların kendi peygamberlerini öldürmek, işkence etmek ya da hapsedmek için hemmettikleri belirtilmiştir.²² “Başaramayacakları bir işe yeltendiler.”²³ âyetinin sebab-i nüzûlü kapsamında da ilgili fiilin eyleme dönük anlam çerçevesini görmek mümkündür.²⁴

“H-m-m” fiilinin zikri geçen âyetlerdeki kullanımları, müfessirlerimizin ilgili lafzın anlamı hakkında aktardıkları ve konuyla ilgili rivâyetler, bu fiilin kastın mertebeleri çerçevesinde sunulan anlamıyla farklılık arz etmektedir. Âyetlerdeki bağlam dikkate alındığında “h-m-m” fiilinin, gayriihtiyari bir düşünce ve iç konuşmadan ziyade sorumluluk gerektirecek bir karara ya da hem karara hem de bu karara dair bir teşebbüse karşılık geldiği söylenebilir. Dolayısıyla “h-m-m” fiilinde ya sadece kesin bir kararın alındığı ya da kararlarla birlikte sonuca götürecek bazı eylemlere başvurulduğu fakat istenen neticenin

²¹ el-Mü’min 40/5.

²² Söz konusu görüşler için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/330; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 27/31; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 12/170.

²³ et-Tevbe 9/74.

²⁴ İlgil âyetin sebab-i nüzûlü kapsamındaki rivâyete göre Hz. Peygamber Tebuk'ten dönerken münâfıklardan on beş kişilik bir grup gece karanlığında onu öldürmeyi planlamıştı. Bu kapsamda onlar Hz. Peygamber'i binitinden indirerek uçuruma yuvarlamayı kararlaştırmışlardı. Ammar İbn Yâsir binitin yularını tutmuş, Huzeyfe de hayvanın arkasından onu sürüyordu. Derken Huzeyfe birden, develere ait ayak seslerini ve silah seslerini duydu. Geriye dönünce yüzleri örtülü bazı kimselerle karşılaştı. Bunun üzerine: "Savulun! Savulun! Ey Allah'ın düşmanları!" deyince bu kimseler kaçtılar. Diğer bir görüşe ilgili ifade ile Hz. Peygamber'in ve mü'minlerin Medîne'den çıkarılması ya da Hz. Peygamber'in rıza göstermemesine rağmen Abdullah bin Übey'e teveccüh gösterilmesi kastedilmiştir. İlgili rivâyetlere bakıldığında âyetteki “h-m-m” fiili ile eylem zemininde de karşılığı olan bir kararlılığa işaret edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu rivâyet ve benzer rivâyetler için bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 27/31; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/66; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 2/578-579; Münâfıkların inanç yapıları ve Hz. Peygamber döneminde yaptıklarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Hacı Çiçek, “Münâfıkların İnanç Dünyası ve Hz. Peygamber Döneminde Münâfıklar”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Güz 2012), 199-222.

elde edilemediği durumlar akla gelmektedir. Bu fiilin kullanıldığı âyetlerin sebab-i nüzûlüne dair aktarılanlar söz konusu fiilin eylemle iç içe kararlar hakkında kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Âl-i İmrân suresinin 122. âyetinin sebab-i nüzûlü kapsamında Uhud savaşında iki grubun çözüme tehlikesi yaşadığının aktarılması, sadece zihinsel bir durum olmayıp eylem alanında da belirtileri görülen bir durumdur. Bu noktada çözülmeye işaret eden durumların gözlemlendiği fakat bunun bir neticeye ulaşmadığı söylenebilir. Mâide suresinin 11. âyetinin sebab-i nüzûlü kapsamında, güçlü durumda olan müşriklerin, zayıf olan Müslümanları öldürmeye, mallarını gasp etmeye ve genel olarak onlara zarar vermeye hemmettiklerinden bahsedilmesi de²⁵ ilgili lafzın eyleme yakın konumunu ortaya koymaktadır. Nitekim tarihen sabit gerçekler, Mekkeli müşriklerin zikri geçen niyetlerini fırsat buldukça fiili alanda sergilediklerini bildirmektedir. Aynı âyete dair diğer bir sebab-i nüzûl rivâyetinde Yahudilerin Hz. Peygamber'i öldürme teşebbüsünde buldukları, üzerine atmak üzere büyük bir kaya ya da değirmen taşı hazırladıkları hatta bazı rivâyetlerde bir kimse tarafından bu taş tam atılacakken Allah ya da Cebrail tarafından atan kişinin elinin tutulduğu ya da attıktan sonra taşın Cebrail tarafından tutulduğundan bahsedilmesi de ilgili lafzın fiile yakın anlamı hakkında bizleri bilgilendirmektedir.

Tevbe suresinin 13. âyetinin sebab-i nüzûlü kapsamında kâfirlerin Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkarmak için bazı sebeplere başvurduklarından bahsedilmesi de²⁶ "h-m-m" fiilinin sadece "Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkarmak için içten geçen masum bir düşünceye karşılık gelmediğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarılması ile ilgili diğer âyetlerde müşriklerin tuzak kurduğundan, dünyayı onun başına dar ettiklerinden bahsedilme-

²⁵ İlgili âyetin sebab-i nüzûlüne dair rivâyetler için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/176-177; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/213-214; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/186-187; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/374-375; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/423-424; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/432-433; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/308-310; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 5/129; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/19-20; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/1595-1596.

²⁶ Söz konusu rivâyetler için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/18; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 13/243-244; Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/128-129; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/40-41; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/405; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/526-527; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2469.

si de²⁷ söz konusu görüşü destekler mahiyettedir. Netice itibariyle zikri geçen durumlar “h-m-m” fiilinin, kastın mertebeleri kapsamında konumlandırılan anlamından uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ilgili lafzın, eyleme yakın ya da eylemle iç içe ve sorumluluk gerektiren bir duruma karşılık geldiği söylenebilir. Zikri geçen âyetlerden ve aktarılan sebab-i nüzûl rivâyetlerinden, ilgili fiilin dinen meşru sayılmayan olumsuz eylem ve düşünceler için kullanıldığını da söylemek mümkündür.

3. Yûsuf 12/24 Kapsamında “H-m-m” Fiilinin Anlamı

3.1. Âyetin Siyak-Sibâkı

İlgili âyetin ve âyetteki “h-m-m” fiilinin anlamının tespit edilmesi için öncelikle genel olarak siyak-sibâktan bahsedilmesi gerekmektedir. Konumuz olan âyetten önce²⁸ Hz. Yusuf’un erginlik çağına geldiğinde kendisine ilim ve hikmet verildiği ve kendisinin işini iyi ve güzel yapan kimselerden olduğu belirtilmiştir. Bir sonraki âyette ise ona atfedilen söz konusu özellikler örneklandırılmıştır. Bu çerçevede Aziz’in karısı, kapılarını sıkı sıkı kilitlediği evinde Hz. Yusuf’a sahip olmak istemiş ve onu cinsel birlikteliğe davet etmiştir. O ise bu davete icabet etmekten Allah’a sığınmıştır. Zira hem kadının kocası olan efendisi hem de bulunduğu duruma gelmesini sağlayan olayları ilmek ilmek ören rabbi kendisine büyük lütuflarda bulunmuş ve kendisine iyi bakmıştır. Hz. Yusuf’un bu yaklaşımı, bir önceki âyette belirtildiği üzere kendisine verilmiş olan ilim, hikmet ve güzel/doğru davranma niteliklerinin fiili zeminde tahakkuk etmesinden başka bir şey değildir. Onun “rabb” kelimesini hem kadının kocasına hem de Allah’a ve onun rabb sıfatına atıfla kullanmış olması da kendisine verilen ilim sıfatının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda kadının daveti hem seküler anlamda hem de dini anlamda yeri olan müşterek bir yanlışa tekabül etmektedir. Bunun yanında Hz. Yusuf’un, kadının isteğine cevap vermesi, ilahi yasalar tarafından konulmuş olan düzende belli şeyleri yerinden edecek ve böylece kendisi zalimlerden olacaktır. Kendisine ilişecek olan bu sıfat da ilim ve hikmetle bağdaşmayacaktır. Zalim sıfatının öncelikle gideceği kimse ise cinsel birliktelik teklifinde bulunan kadındır.

²⁷ İlgili âyetler için bk. el-Enfâl 8/308/30, el-İsrâ 17/76.

²⁸ Yûsuf 12/22.

Konumuz olan âyette kapıya doğru birbirleriyle yarışarcasına koşan kadın ve erkek sahnesi tasvir edilmiştir. Bu sahnede söz konusu yarışta iki taraf da kapıya yaklaşmıştır ve kadın, erkeğin gömleğini arkadan tutarak yırtmıştır. İlgili sahne, önceki âyetlerde Hz. Yusuf'un kadının isteğini reddetmesi ve ilgili teklifi zulüm ile ilişkilendirmesi ile uyum içerisindedir. Bu çerçevede Hz. Yusuf'un söz konusu tavrını devam ettirdiği düşünülebilir. Bu noktada kadının Hz. Yusuf'a karşı harekete geçtiği görülmektedir. Söz konusu hareket için iki sebep düşünülebilir. Bunlardan birincisi, kadının zorla Hz. Yusuf'a sahip olmak istemesidir. Buna göre kadının bu hareketi üzerine Yusuf peygamberin kaçtığı ve kadının da peşinden giderek arzusunu gerçekleştirme niyetiyle gömleğini arkadan yırttığı düşünülebilir. İkincisinde ise ilgili sahne; reddedilen, yapılan işin yanlışlığı seküler ve dini anlamda açıklanan ve zalimler safında gösterilen kadının bu duruma öfkelenmesi ve bunun sonucunda Hz. Yusuf'a saldırmış olmasıyla ilişkilendirilebilir. Âyette burhânın görülmesiyle bağlantılı olarak Hz. Yusuf'un kötülükten ve tutkuya bağlı taşkınlıktan kurtarıldığının belirtilmesi, kadının hareketinin söz konusu iki sebep ve özelliği mezcutmuş olabileceğini düşündürmektedir. Bu noktada ilgili âyetteki "*rabbînin burhânını görmemiş olsaydı.*" ifadesinin şart, "*O da ona meyletmişti.*" cümlesinin de cevap olma ihtimali bulunmaktadır ki bu durumda Hz. Yusuf'un, kadının zikri geçen her iki amaca da mebni olabilecek hareketine cevap vermediği söylenebilir. Hz. Yusuf'un kapıya doğru koşmuş olması da bu yorumu desteklemektedir. Şart cümlesinin cevabının mahzuf olduğu düşünüldüğünde ise Hz. Yusuf'un bu saldırıya karşılık vermeye kesin karar verdiği hatta uygulamaya yeltendiği ama burhânı görmesi sonucunda bu eylemden vazgeçtiği düşünülebilir. Netice itibarıyla kadının bir veya birden fazla amaçla Hz. Yusuf'a meylettiği, Hz. Yusuf'un da gördüğü burhân doğrultusunda kapıya doğru koşarak kadının bu meylini engellemeye çalıştığı söylenebilir.

Devam eden âyetlerde kendisini savunurken Hz. Yusuf'un, kadının kendisine sahip olmak istediğini, kendisinin kadına sahip olmak istemediğini belirtmesi, gömleğin yırtılmasına sebebiyet veren gelişmenin ya cinsel birlikteliğe yönelik olduğunu ya da tam olarak öyle olmasa da sonuç olarak o anlamda düşünülebilecek bir manzara sunduğuna işaret sayılabilir. Bu noktada söz konusu "hemm" ve kovalamacanın kadın tarafından başlatılan, Hz. Yusuf

tarafından başında ya da ortasında reddedilen, hem kavgayı hem de cinsel yakınlaşmayı içeren bir mahiyet arz ettiği söylenebilir.

3.2. Tefsir Kaynaklarındaki Yaklaşımlar

İlgili âyet, Hz. Yusuf'tan günahın sadır olup olmaması çerçevesinde iki görüş etrafında ele alınmıştır. Birinci görüşe göre Hz. Yusuf günaha niyetlenmiş ve bu niyetini eyleme kısmen dökmüştür. Bu kapsamda o, bir kimsenin hanımına yaklaşmasına benzer biçimde o kadına yaklaşmış ve rabbinin burhânını görünce şehvi hisleri ortadan kalkmıştır. Söz konusu yaklaşımı destekleyen bir rivâyete göre Hz. Yusuf "Bu, efendimin, gıyabında kendisine hainlik etmediğimi bilmesi içindir."²⁹ dediğinde Cebrail "Ey Yusuf, o işe yeltendiğinde de mi?" diye sormuş, bunun üzerine o "Ben, nefsimi temize çıkarmam."³⁰ demiştir.³¹ Bütün bu aşamalardan sonra Hz. Yusuf'un zinadan geri durması büyük bir ihlâsa ve sevaba işaret etmektedir.³²

²⁹ Yûsuf 12/52.

³⁰ Yûsuf 12/53.

³¹ Söz konusu rivâyetler ve bu rivâyetlerin gerçek dışı olduğuna dair görüşler için bk. Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 13/81-85; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/118-123; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/203-205; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/312; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâi, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Şur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-Ala li'l-Matbuat, 1997), 11/133-137; İlgili olay esnasında Hz. Yusuf'un peygamber olup olmadığı hususundaki görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/314.

³² Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/312-313; Söz konusu rivâyetler üzerinden Hz. Yusuf'un ihlâsına işaret eden Kurtubî, Zülkifl hakkında aktarılan rivâyeti kendi görüşü için delil olarak göstermiştir. Bu rivâyete göre İsrailoğullarında Zülkifl adıyla bilinen bir adam vardı. Bu kişi hiçbir günahı işlemekten çekinmezdi. Bir kadının peşine takıldı -ya da bir kadın ona geldi- ve cinsel ilişki kurması karşılığında Zülkifl ona altmış dinar verdi. Ona yaklaştığında kadın sarsıldı ve ağlamaya başladı. "Niçin ağlıyorsun?" diye sorduğunda kadın "Bu işten dolayı. Allah'a yemin ederim ki ben böyle bir şeyi hiç yapmadım." diye cevap verdi. Zülkifl "Peki ben seni zorladım mı? deyince kadın "hayır" diyerek "Muhtaç olduğumdan bu işi yapmak zorunda kaldım." dedi. Bunun üzerine adam ona: "Git, o verdiğim para senin olsun. Allah'a ant olsun ki bundan sonra bir daha hiç Allah'a isyan etmeyeceğim." dedi. Sonra da aynı gece öldü. Evinin kapısı üzerinde: "Muhakkak Allah Zülkifl'i bağışladı." yazısını gördüler." İlgili hadis için bk. Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1998), "Sıfatü'l-Kıyâme", 48; Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/264; İlgili rivâyeti aktaran İbn Kesîr, hadisin Kütüb-i Sitte'de yer

İkinci görüşe göre Hz. Yusuf günaha hiç kastetmemiştir. Peygamberlerde ismet sıfatı bulunmaktadır ve gerek zina gerekse emânete hainlik etmek en büyük günahlardandır. Büyük bir iyiliğe, utancı gerektiren bir kötülük ile karşılık vermek de nahoş bir günahdır. Daha açık bir ifadeyle çocukluğunun başlangıcından gençliğine ve olgunluk çağına kadar bir adamın yuvasında büyüyen, rızkı temin edilen, namusu ve şerefi korunan bir kimsenin, kendisine bu kadar büyük iyilikte bulunan kimseye, böyle bir kötülük yapması söz konusu günahın ne kadar nahoş olduğunu ortaya koymaktadır. Konumuz olan âyette "İşte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak tutalım diye böyle yaptık. O bizim muhlis kullarımızdandır." buyurulması da söz konusu kötülük ve fuhşun tamamen ondan uzak tutulduğunu göstermektedir. Zikri geçen ifadede "kul" ve "muhlis/muhlas" ifadelerinin kullanılmış olması da Hz. Yusuf'un ilgili günahtan beri olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu ifadenin günahın nef-yine yönelik olmadığı düşünülse bile övgüye yönelik olduğunda şüphe yoktur. Allah'ın, büyük bir günaha yöneldiğini bildirdiği kimseyi hemen ardından övmesi ise mümkün değildir. Bunun yanında peygamberler, kendilerinden bir kusur sadır olduğunda hemen tövbe eder ve pişmanlıklarını ortaya koyarlar. Söz konusu yaklaşımın doğru kabul edilmesi durumunda onun hemen tövbe ve istiğfara yönelmiş olması gerekirdi ve Allah da onun bu tövbesini naklederdi. Durumun böyle olmaması Hz. Yusuf'un günahtan beri olduğunu ortaya koymaktadır.³³

İlgili olay kapsamındaki herkesin Hz. Yusuf'un o günahtan beri olduğunu söylemesi de ikinci yaklaşımı teyit olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Hz. Yusuf kendisinin o günahtan uzak olduğunu "O (kadın), bana sahip olmak istedi." ve "Ey Rabbim, zindan bana bunların davet edegeldikleri şeyden daha sevimselidir."³⁴ ifadeleriyle dile getirmiştir. Kadın da Mısırlı kadınlara "İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğünüz kişidir. Ben ona sahip olmak istedim ama o kendisini korudu." demiş ve işin sonunda "Şimdi hak meydana çıktı. Ben ona sahip

almadığını, isnadının garîb olduğunu, hadis metninde "Zülkifl" değil de sadece "Kifl" ifadesinin geçtiğini, dolayısıyla hadiste bahsedilen kişinin başka bir adam da olabileceğini belirtmiştir. İbn Kesîr'in söz konusu görüşü için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 9/433-434.

³³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/291-292; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/269-270; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/119; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2/103; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 3/130.

³⁴ Yûsuf 12/26, 33.

olmak istedim. O, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."³⁵ açıklamasını yaparak Hz. Yusuf'un masum olduğunu ortaya koymuştur. Kadının kocası da aynı doğrultuda "Şüphesiz bu, siz kadınların fendindedir. Sizin fendiniz büyüktür. Yusuf, sen bundan kimseye bahsetme. Ey kadın sen de günahına istiğfar et."³⁶ demiştir. Olaya şahit olan kimse de "Eğer gömleği önden yırtıldıysa, kadın doğru Yusuf da yalan söylemektedir. Eğer arkadan yırtıldıysa Yusuf doğru, kadın yalan söylemektedir."³⁷ diyerek Hz. Yusuf'un ilgili olayda masum olduğunu ortaya koymuşlardır. İblis, "Senin izzetine yemin ederim ki ben de artık onların hepsini kesinlikle yoldan çıkaracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna."³⁸ demiş ve muhlis kulları yoldan çıkarmasının mümkün olmadığını kabul etmiştir. Hz. Yusuf'un da muhlis kullardan olduğunun âyetle sabit olması onun söz konusu günahı işlemediğini göstermektedir. Hz. Yusuf'un kadına karşı niyetlenmemesi, kadınlara arzu duymamasından, fizyolojik bir sıkıntıdan, şehevi gücünün bulunmamasından değil ilahi delillerin kendisini bundan alıkoymasından dolayıcıdır. İç ve dış sebepler kendisini zinaya sevk ederken o, iffeti gereği bundan uzak durmuştur.³⁹

Bu görüşe göre âyetteki, " O da kadına meyletmişti. Eğer Rabbinin burhânını görmemiş olsaydı." cümlesinde "levlâ" edatının cevabı önce gelmiştir. "Helak olanlardan olacaktın, eğer falanca seni kurtarmasaydı." cümlesi buna benzer bir kullanımdır.⁴⁰ "Seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse onlara biraz meyle-

³⁵ Yûsuf 12/32, 51.

³⁶ Yûsuf 12/28, 29.

³⁷ Yûsuf 12/26, 27.

³⁸ Sad 38/82-83.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 7/291-292; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/120; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/129; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/283-284; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2856; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/129.

⁴⁰ Pek çok alim, "levlâ"nın cevabının önce gelmesini dil açısından uygun bulmamıştır. Zeccâc, "levlâ"nın cevabının önce gelmesini iki açıdan kabul etmemiştir. Ona göre böyle bir kullanım hem şâzdır hem de fasih bir kullanımda olmaz. Bunun yanında "levlâ"nın cevabının başında "lâm-ı te'kid" bulunması gerekir. Beyzâvî'ye göre de şart edatı olan "levlâ"nın cevabının önce gelmesi caiz değildir. Ebüssuud Efendi'ye göre "levlâ"nın cevabı hafzedilmiştir. Kurtubî'ye göre "Hayır, kesin olarak bir bilseniz..." (et-Tekâsür 102/5) âyetinde de bu kullanıma benzer şekilde "yarışmazdınız" cevabı hafzedilmiştir. Şiirlerdeki kullanımlar ise zarîriyyât-ı şîriyyedendir. Zemahşerî'ye göre "levlâ" ile başlayan cümle şart hükmünde olduğundan cevabının kendisinden önce gelmesi mümkün değildir. Çünkü

decektin!"⁴¹ âyeti, Hz. İbrahim'in "Hayır, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun! (Konuşabiliyor olsaydı o yapardı.)"⁴² sözü, Hz. Musa'nın annesi hakkındaki "Allah'ın vaadine iyice inanması için kalbini pekiştirmeseydik, neredeyse saraya alınan çocuğun kendi oğlu olduğunu söyleyecekti."⁴³ âyeti ve "Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız."⁴⁴ ifadesi de bu tür bir kullanıma delildir.⁴⁵ "O da kadına meyletmişti." ifadesi, "levlâ" ile başlayan şart ile bir bütündür ve ikisi tek bir cümle olarak önceki cümleden ayrılmaktadır. Dolayısıyla "levlâ"nın cevabının önce gelmesi mümkündür. Araplar önemli hususları öne alıp buna göre sıralama yaparak anlatırlar. Bu durum, Hz. Yusuf'un hali ile kadının halinin ve "hemm"inin birbirinden ayrı olduğunu ortaya koymaktadır. Şartın cevabının "lam" ile gelmesi gerekli değildir. Cevap öne alındığında şart söylenmediği için "lam" kullanılması anlatım açısından hoş değildir. "Kadın ona meyletmişti." ifadesinden sonra durmak ve şart-cevap olarak diğer cümleye başlamak, Hz. Yusuf'un meyletmediğini de gösterecektir. Bu durumda kadın Hz. Yusuf'a karşı niyetlenmiş ve davranmışken Hz. Yusuf, gördüğü burhân gereği kadına karşı niyetlenmemiştir.⁴⁶

şart ifadesinin cümlelerin başında olması gerekir; Zira şart ve cevabı, iki cümle ile birlikte tek bir kelime gibidir. Dolayısıyla cevabı şarttan önce gelmesi caiz değildir. Kendisine delâlet eden bir ifadenin bulunması halinde ise bir kısmı hazfedilebilir. Reşid Rıza'nın da ilgili takdim-tehir görüşüne karşı olduğu görülmektedir. Söz konusu görüşler için bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebi (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 18/120; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/86-87; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/268-269; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/120; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/311, 316; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/205-206; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/168; Neseфі, *Medârikü't-tenzîl*, 2/103; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/30; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/129; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/281.

⁴¹ el-İsrâ 17/74.

⁴² el-Enbiyâ 21/63.

⁴³ el-Kasas 28/10.

⁴⁴ en-Nisâ 4/83.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/292-293; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/86; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/120.

⁴⁶ Söz konusu görüşler için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/120; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/311; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/129; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 12/252-253; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dîmaşki, *Me'hâsinü't-te'vîl* (y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957), 9/3528-3529;

Sözü edilen iki görüşün arasında addedebileceğimiz üçüncü bir görüşe göre Hz. Yûsuf'un, karar derecesine varmayan ve irade dışı olan bu meyli, peygamberler için câiz sayılabilecek küçük günahlar türündendir. Allah'ın onları bu gibi şeylerle sınaması, O'ndan korkmaları ve affedilme noktasında nimetini tanımaları içindir. Bu durum onları, Allah'ın rahmetini ummada günahkârlara önder kimseler kılacaktır. Hasan-ı Basri'den aktarılan: "Allah, peygamberlerin kıssalarını onları ayıplamak için değil, rahmetinden ümit kesmemeniz için anlattı." sözü de bu kapsamda değerlendirilebilir. Zira peygamberler delilleri daha iyi bilirler. Onların tövbesinin kabul edilmesi, diğer insanlarınkinin daha çabuk kabul edileceğine işaret eder. Bu durumda günaha yaklaşmanın kişiyi mutlak olarak helak eden bir durum olmadığı da ortaya çıkar. Peygamberler de amelleriyle böbürlenmekten uzak kalmış, hatadan sonra af nimetini tatmış, Allah'tan korkmaya ve endişe duyarak itaat etme çabasını sürdürmüş olurlar.⁴⁷

3.3. Kavramsal Çerçeve: "H-m-m", "Burhân", "Sû" ve "Fahşâ" Lafızları

Konumuz olan âyetteki "h-m-m" fiili daha çok "azmetmek", "kastetmek", "meyletmek", "içinden geçirmek ama yapmamak", "bir işi yapmaya ramak kalmak", "hemme-i hatar", hadîs-i nefis anlamlarında düşünülmüştür.⁴⁸ "Levlâ" ile başlayan şart cümlesinin "h-m-m" fiilinden bağımsız düşünülmesi durumunda bu fiilin amaç bakımından Hz. Yusuf için ayrı, kadın için ayrı anlamlara geldiği savunulmuştur. Bu kapsamda kadının, Hz. Yusuf'a sahip olmaya yöneldiği, Hz. Yusuf'un ise onu bu fiilden menetmeye ve vurmaya yöneldiği belirtilmiştir.⁴⁹ Diğer bir görüşe göre Hz. Yusuf'un hemmini aktaran

⁴⁷ Söz konusu yorum için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/85-86; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/207; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/313.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/81; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/268; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/121; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/312-314; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/203; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/168; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/103; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/29; Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/128.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/292; , *Câmi'u'l-beyân*, 13/86; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/121; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/103; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/30; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/252; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 9/3529; İmam Mâtürîdî'ye göre kadının hemmini Hz. Yusuf'a sahip olmayı isteme, Hz. Yusuf'un hemmini de kadını başından defetmeyi arzulama anlamında aldığımızda "Rabbinin burhânını görmeseydi" cümlesinin bir anlamı kalmamaktadır. Zira bu durumda ona göre "burhân" zinayı engellemeyi engelleyen bir

cümle ile şart cümlesi anlam bakımından birlikte ele alınmalıdır. Bu durumda Hz. Yusuf'un o kadını engellemeye çalışmadığı düşünülebilir. Zira engelleme yoluna gittiğinde kadın onu öldürebilecek ya da adamlarına öldürtebilecektir. Bunun yanında Hz. Yusuf engellemeye çalıştığında kadın kendisine sarılacak ve gömlek ön taraftan yırtılacaktır. Yahut bu durum Hz. Yusuf'un kadına yaklaştığı izlenimini uyandıracaktır. Bu durumda yargılama sonucu Hz. Yusuf haksız duruma düşecektir. Vahiyle bu durum kendisine bildirildiği için Hz. Yusuf bu kararından vazgeçmiştir.⁵⁰

"H-m-m" fiili şehvet anlamında da kullanılmaktadır ve bu kullanım yaygındır. Bu kapsamda, bir kimse bir şeyi arzu etmediğinde "Bu, beni ilgilendirmiyor.", arzu ettiğinde de "Şu, benim için önemli bir şeydir." ifadesini kullanır. Bu durumda Allah'ın, Hz. Yusuf'un şehvi gücünü "h-m-m" fiiliyle ifade ettiği söylenebilir. Böyle kabul edildiğinde âyetin anlamı: "And olsun ki kadın ona, o da kadına arzu duydu. Eğer o, rabbinin burhânını görmeseydi iş gerçekleşecekti" olur. Buna göre her iki hemmin de fiil ya da azim değil de "iç konuşma", "kalbe bir düşüncenin düşmesi" anlamında olduğu söylenebilir.⁵¹

durum olacaktır. Söz konusu yorum için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 7/292; İbn Kuteybe'ye göre "h-m-m" fiilinin *هممت بفلان وهم بي* ifadesinde olduğu gibi aynı cümlede kullanıldığında kişilerin farklı niyetlerine işaret etmesi mümkün değildir. Söz konusu görüş için bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/203; İlgili âyet kapsamında "O da kadına meyletmişti." ifadesinin, âyetin başında yemin ifadesi olarak gelen "Kuşkusuz, kadın ona meyletmişti." ifadesinin kapsamına dâhil olup olmadığı da sorgulanmıştır. Buna göre her iki durumun da mümkün olduğu belirtilmiştir. İlgili ifadenin kasemin kapsamı dışında tutulup müstakil bir ifade olarak değerlendirmesi durumunda "Gerçek şu ki; kadın ona yönelmişti." ifadesinden sonra vakıf yapılması ve "O da kadına yönelmişti. Rabbinin burhânını görmemiş olsaydı." şeklinde devam edilmesi mümkündür. Bu durumda, iki hemm arasındaki fark da vurgulanmış olacaktır. Söz konusu görüş için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/268.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/121; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/206-207; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/312; Âyetteki "h-m-m" fiilinin "kaçmaya niyetlendi" anlamında düşünülmesi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye göre mantık dışıdır. Zira bu durumda Hz. Yusuf'un kaçmaya niyetlendiği ama rabbinin burhânını görünce kadının yanında kaldığı düşünülecektir. Söz konusu görüş için bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/207.

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/87; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/268; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/121; Âyetteki "h-m-m" fiilinin her ikisinin de "arzu duymak" anlamında kullanıldığına dair görüş ilk dönem müfessirlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir. Söz konusu bilgi için bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/203; Her iki "hemm" in de "iç konuşma", "kalbe bir düşüncenin düşmesi" anlamında alınması, kadının kapıyı kilitlemesi, odadan

Benzer şekilde ilgili fiil "kişinin kalbinden geçirdiği şeyler" diye anlamlandırılabilir. Çok güzel bir kadın süslenip bir delikanlı için hazırlandığında hikmet ile doğal şehvet, nefis ile akıl arasında bir mücadele başlar. Bu mücadeleyi bazen tabiat ve şehvet, bazen de akıl ve hikmet kazanır. Bu noktada "hemm", insan tabiatının çekişi iken "burhân", aklın ve ubûdiyetin çekişidir. Bu durum, sıcak bir yaz günü, oruçlu bir kimsenin buzlu gül şerbeti gördüğünde nefsinin kendisini gül şerbetini içmeye zorlaması fakat dininin buna mâni olmasına benzer ve söz konusu durum günaha işaret etmez. Aksine tabiatın çekişi ne kadar güçlü olursa aklın çekişi de o oranda güçlü olur. Dolayısıyla bu hal, övgüyü gerektirir.⁵² Hz. Yusuf'un içinden geçen ile Züleyha'nın içinden geçen, vardıkları nokta itibarıyla birbirinden farklıdır. Züleyha bir şey düşünmüş, bunu neredeyse karar seviyesine çıkarmış ve zinada ısrar etmiştir. Hz. Yûsuf ise elinde olmayarak bunu kalbinden geçirmiş ama karar vermemiştir. Başka bir deyişle Hz. Yusuf'unki hemm-i hatar iken kadınınki hemm-i azmdir.⁵³ Hz. Peygamber: "Ümmetim diliyle söylemeyip amel etmedikçe içinden

çıkma isteyen Hz. Yusuf'un peşinden koşması ve gömleğini yırtması eylemleri ile uyuşmamaktadır. Dolayısıyla ilgili anlamın, kadın için geçerli olmadığını söylemek mümkündür.

⁵² Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/268; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/121-122; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/168; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/314; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/103; Kâsımî, *Meḥâsinü't-te'vîl*, 9/3529; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, günaha niyetlenip ondan vazgeçmenin fazilet olduğu görüşü kapsamında bir hadis zikretmiştir. Buna göre bir zamanlar üç kişi yolda giderken yağmura yakalanınca dağda bir mağaraya sığındılar. Arkalarından dağdan bir kaya düştü ve mağaranın ağzını kapattı. Bunun üzerine yolcular birbirlerine: "Yaptığınız en hayırlı işi söyleyerek Allah'a dua edin." dediler. Yolculardan biri: "Ey Allah'ım, sen iyi bilirsin ki ben amcamın kızlarından birini çok severdim. Ben sevgimi açıklayınca o bana, sen yüz dînâr vermedikçe bu kızdan bir şey elde edemezsin" derdi. Ben bu parayı kazanmak için çalıştım, nihayet parayı biriktirip amcamın kızına getirdim. Arzu ettiğime kavuşmak için hiçbir engel kalmayıp da onun iki ayağı arasına oturduğumda kız bana: "Allah'tan kork! Yaratıcı kudretin koyduğu bekâret mühürünü bozma; o mühür yalnız nikâhla açılır." dedi. Ben bu söz üzerine kalktım ve kızı bıraktım. Ey rabbim, sen bilirsin ki ben kızdan senin rızânı kazanmak için çekildim. Bu kayayı kaldır!" dedi. Kapı üçte iki oranında açıldı. Söz konusu görüş ve hadisin tam metni için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâḥîhu'l-müşned min ḥadîsi Resûlillâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhibbüddin el- Hatîb (Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, H 1400), "Büyü", 98; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr*, 4/204.

⁵³ Kadının daveti üzerine Hz. Yusuf'un "Allah'a sığınırım çünkü o, benim efendimdir, bana iyi baktı." demesi ve Allah'ın "Ondan kötülüğü ve fuhşiyâtı uzaklaştırmak için..." ifadesi (Yûsuf

geçen şeyden bağışlanmıştır."⁵⁴ ve "Bir kimse çirkin bir iş yapmayı kasteder ve onu işlemezse, Allah kendi dîvânında onun lehine tam bir iyilik sevabı yazdırır."⁵⁵ buyurmuştur. Bu hadisler de insanın aklından geçenlerle sorumlu olmayacağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla "h-m-m" fiili kapsamında iki tarafın içinden geçende başlangıçta eşitlik varken sonra kadının karar düzeyine çıkmıştır. Rivâyetlerde aktarıldığına göre kadının Hz. Yûsuf'tan murat almak isteyip önüne uzanması buna delildir. Hz. Yûsuf'un düşüncesi karar düzeyine çıkmamıştır. Onun kadından kaçması ve Allah'a sığınması buna delil olarak alınabilir.⁵⁶ Hz. Yusuf'un "hemm"i evliliğe niyetlenmek anlamında da düşünülmüştür fakat bu yorumun bağlamla örtüştüğünü söylemek pek mümkün gözükmemektedir.⁵⁷ Farklı bir görüşe göre Hz. Yusuf kadını öldürmeye meyletmış fakat burhânı görünce helal olmayan bu eylemden vazgeçmiştir.⁵⁸

Konumuz olan âyetteki "burhân" kelimesinin anlamıyla ilgili iki farklı alanda açıklamalar yapılmıştır. Fıtrat, vicdan ve ilme dayalı yaklaşıma göre Hz. Yusuf'un gördüğü burhândan kasıt, zinanın haram olması ve zina eden kimseye terettüp eden cezanın bilinmesi, hüccet, sultan, kalpte kesin inancın oluşmasını sağlayan sebep, mucize, kesin bilgiye dayalı delil, Allah'ın peygamberleri ve onlarla bağı olan kimseleri kötü huylardan temizlemesi ve fuh-

12/23-24), Hz. Yusuf'un aklından geçen azimet olmadığına delil olarak düşünülmüştür. Söz konusu görüşler için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Şur'ân*, 7/292; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/204; İbn Âşûr'a göre kadın için kullanımda te'kît için "kad" ve "kasem lâmi"nin kullanılması kadının kesin bir azim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu yorum için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/252; Konumuz olan âyet kapsamında Hz. Yusuf'un iffetli duruşu ve genel olarak Kur'an'da iffet kavramı için bk. Osman Kaya- Hacı Çiçek, "Yusuf Suresi Bağlamında Günümüz Gençlerine Rol Model Olacak İffet Timsali Hz. Yusuf", *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6/46 (2019), 3800-3813.

⁵⁴ Buhârî "Eymân", 15.

⁵⁵ Buhârî "Rikâk", 31.

⁵⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/205; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/314-315; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/30.

⁵⁷ "H-m-m" fiiline dair söz konusu görüş için bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/312 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/30.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Şur'ân*, 7/292.

şiyâtı işlemeye mâni olacak olan nübüvvettir.⁵⁹ Hz. Yusuf o burhânı yakîn derecesinde ayne'l-yakîn olarak müşahede etmiştir. Bu bakışta eşya, dünyada görüldüğü gayrihakikî suretlerinden sıyrılıp gerçek suretleri ile görülmektedir. "Cennet, sevilmeyen şeylerle; cehennem de, arzu edilen şeylerle kuşatılmıştır."⁶⁰ hadisi de bu durumu anlatmaktadır. Hz. Yûsuf, gördüğü burhân dolayısıyla zinayı, çok çirkin bir surette görmüştür.⁶¹ Birinci anlayışı harekete geçirecek olay eksenli yaklaşıma göre o esnada Hz. Yusuf, odanın tavanında "Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o hayâsızlıktır ve kötü bir yoldur."⁶² âyetini yazılı olarak görmüş ve niyetlendiği işten vazgeçmiştir. Aynı anlayış bağlamındaki bir görüşe göre o esnada kadın, evin köşesinde inci ve yakut kakmalı bir puta yönelmiş ve onun üzerine bir bezle örtmüştür. Bunun üzerine Hz. Yusuf: "Bunu niçin yaptın?" diye sorduğunda kadın, "Ben bir günah işlerken putumun beni görmesinden utanırım" demiştir. Bunun üzerine Hz. Yusuf da: "Sen, akli olmayan, duymayan bir puttan utanırken ben nasıl olur da herkesin yaptığını bilen ilahımdan utanmam. Ant olsun, ben bu işi kesinlikle yapmam!" demiştir. Başka bir rivâyete göre Hz. Yûsuf'a o esnada babası Ya'küb, parmaklarını ısıtır vaziyette görünmüş ve "Peygamberler zümresinden takdir edilmiş olduğun halde, günahkârların işini mi yapıyorsun? Bundan utan!" demiştir. Benzer bir rivâyette Hz. Ya'küb'un Yusuf peygambere görünüp göğsüne vurduğu, böylece Hz. Yusuf'un bütün şehvetinin, parmak uçlarından çıkıp gittiği aktarılmıştır. Konu bağlamında Hz. Yusuf'a birisinin gökten "Ey Ya'küb'un oğlu, sen kuşlar gibi olma. Kuşun tüyleri vardır. Ama zina ettiğinde, o güzel tüyleri dökülür." diye seslendiği söylenmiştir. Zikri geçen rivâyetler bağlamında Hz. Yûsuf'un Ya'küb peygamberin temsilini gördüğü halde vazgeçmediği, Cebrail'in onu geri tepmesiyle bütün şehvetinin kaybolduğu belirtilmiştir.⁶³

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 7/293; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/98-99; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/122; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/209; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/168; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/103; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/129; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 12/254; Kâsımî, *Meḥâsinü't-te'vîl*, 9/3529; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/131-132.

⁶⁰ Buhârî "Rikâk", 28; Tirmizî, "Cennet", 21; Müslim, "Cennet", 1.

⁶¹ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/129.

⁶² el-İsrâ 17/32.

⁶³ Hz. Yusuf'a kadının kocası Kıtîr'in hayalinin görüldüğü de nakledilmiştir. Başka bir rivâyette o anda Hz. Yûsuf'un "Kendini ondan korusun!" sesini duyduğu fakat aldrmadığı, bu

Tefsir kaynaklarımızda sû' ve fahşâ lafızlarının farkına da değinilmiştir. Bu kapsamda "sû'"nun elle işlenen günah, "fahşâ"nın ise zina olduğu söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre sû', öpme ve şehvetle bakma gibi zinaya götüren şeyler iken fahşâ zinanın kendisidir. Ya da sû' mutlak anlamda "kötülük", fahşâ da zina anlamındadır. Olay bağlamında sû', Hz. Yusuf'un efendisine hıyanet etmesi ya da kişinin arkadaşına hıyanet etmesi, fahşâ da zina olarak açıklanmıştır. Farklı olarak sû', kadına yönelme; fahşâ zina olarak da değer-

sesin durmadan tekrarlandığı ve sonunda da Hz. Ya'kûb'un parmak uçlarını ısırır vaziyette kendisine görüldüğü aktarılmıştır. Hz. Yusuf'un o esnada farklı âyetlerle buluşturulduğuna dair rivâyetler de bulunmaktadır. Bu kapsamda Hz. Yusuf'un önünde kolsuz, bileksiz bir elin beliriverdiği ve üzerinde "Üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır." (el-İnfîtâr 82/10-11) âyetinin yazılı olduğu ama Hz. Yûsuf'un vazgeçmediği, sonra "Zinaya yaklaşmayın; zira o, hayâsızlıktır ve kötü bir yoldur." (el-İsrâ 17/32) âyetini gördüğü ama hareketine yine son vermediği, bunun üzerine "Allah'a döneceğiniz günden sakının!" (el-Bakara 2/281) âyetini gördüğü ve yine kendine gelmeyince Allah'ın Cebrâîl'e: "Hata etmeden kuluma yetiş!" diye emir buyurduğu, Cebrâîl'in de hemen oraya inip: "Ey Yûsuf! Sen peygamberler defterinde yazılı iken, beyinsizlerin yaptığını mı yapacaksın?" diye seslendiği nakledilmiştir. Söz konusu rivâyetler ya da benzer ve farklı rivâyetler için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/291, 293; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/87-99; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 13/80-81; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/122-123; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/207-209; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/316-317; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/168; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/30-31; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/129; Zemahşerî ve Râzî'nin zikri geçen rivâyetleri sert biçimde eleştirdikleri görülmektedir. Kendisinin hiçbir dahli yokken hücrelerine bir köpek yavrusunun girmesi üzerine Cebrail'in kırk gün Hz. Peygamber'e gelmediği nakledilmiştir. Zikri geçen rivâyette ise Hz. Yusuf zina işi ile meşgul iken Cebrail'in ona gittiği iddia edilmiştir. Hatta Hz. Yûsuf'un, Cebrail'in gelmesine rağmen bu işten imtina etmediği iddia edilmiştir. Halbuki en fâsık biri bile fuhuşla meşgul iken ansızın yanına sâlih kimse kılığında bir kimse girdiğinde ondan utanır ve o işi bırakıp kaçar. Rivâyetlere göre ise Hz. Yûsuf, Ya'kûb peygamberin parmaklarını ısırıldığını gördüğü halde o işten vazgeçmemiştir. Yine Cebrail bütün azametiyle onun yanına girdiği halde Hz. Yusuf, söz konusu kötü işten imtina etmemiş, Cebrail, onun sırtına vurmak zorunda kalmıştır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de söz konusu rivâyetleri mantığa aykırı bulmuştur. Söz konusu görüşler için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/123; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/209; Taberî'ye Hz. Yusuf, niyetlendiğinden kendisini uzaklaştıran bir âyet görmüştür. Bunun Ya'kûb'un, kralın ya da bir meleğin sureti olması mümkündür. Bunlardan birinin tespit etmeye yarayacak kesin bir delilimiz bulunmamaktadır. Söz konusu yorum için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/99-100; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 8/31; Reşîd Rıza'nın söz konusu rivâyetler hakkındaki sert eleştirileri için bk. Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/280-281.

lendirilmiştir. Farklı olarak sû' dan kastın Aziz'in cezalandırması olduğu da söylenmiştir.⁶⁴ Sû'un belirsiz olarak fahşâ dışında bir kötülük olduğu da nakledilmiştir.⁶⁵

3.4. Menâr Tefsirindeki Yaklaşımlar

Yukarıda zikri geçtiği üzere konumuz olan âyetteki "h-m-m" fiilinin özellikle kadın ekseninde ağırlıklı olarak cinsellik bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Hz. Yusuf ekseninde bu yaklaşımın yanında "engelleme/saldırıya karşılık verme" anlamları da zikredilmektedir. Farklı olarak Reşid Rıza'nın, âyetteki her iki "hemm"i de cinsellik dışında yorumladığı görülmektedir. Buna göre kadın, teklifini reddetmesi üzerine Hz. Yusuf'u cezalandırmak istemiştir ve âyette kadına atfedilen "h-m-m" fiili de bu anlamdadır. Çünkü kendi efendiye Yusuf onun kölesidir. Ona sahip olmak için türlü cilvelere başvurmuş ve nihâyetinde açıkça teklifte bulunarak nefsini alçaltmıştır. Aslında doğal olan, kadının değil erkeğin kur yapması ve talep etmesi iken bu İbrani köle, cemali ve iffetiyle farklı bir konuma yükselmiş, kadın-erkek arasındaki ilişki sistemini altüst etmiştir. Dolayısıyla bu, kadın için büyük bir hakarettir. Yapılması gereken de intikam duygusuyla bu kişiyi zelil kılmaktır. Kadının nefsinde kabaran da bu duygudur.⁶⁶

Kadın bu ruh halindeyken Hz. Yusuf da aynı duygularla kadının saldırısına karşılık verme durumundadır. Fakat o, farklı olarak iç dünyasında rabbinin burhânını görmüştür. Bu burhân ilim ve hikmetten sonra kendisine verilmiş olan peygamberlik olabileceği gibi peygamberlikle bağlantılı olarak mucize de olabilir. Bir başka ihtimal ise Hz. Yusuf'un daima rabbinin huzurunda olduğunu hissedecek ihsan mertebesine ulaşmış olmasıdır. Burhân kapsamında onun babası Ya'küb'u, evin efendisini ya da Cebrail'i gördüğüne dair rivâyetlerin akıl, lügat, fıtrat ve şeriat açısından dayanağı bulunmamaktadır. Reşid Rıza'ya göre sû' ile kadının intikam için yaptığı son saldırı, fahşâ ile de daha önce Hz. Yusuf'a sahip olmak istemesi kastedilmiştir. Allah her iki dürtü

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/270; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/123; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/168; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/130; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/255; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2856; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/131-132.

⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/86.

⁶⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr* (Kahire: Dârül-Menâr, 1947), 12/278-279.

ve niyetin etkilerini ortadan kaldırmıştır. Âyette "Biz onu kötülük ve hayâsızlıktan çevirdik." yerine "Kötülük ve hayâsızlığı ondan çevirdik." denilmesi, Hz. Yusuf'un bunlara azmetmeyip yönelmediğini göstermektedir.⁶⁷ Aslında Hz. Yusuf'un kadının saldırısını defetme arzusu meşrudur. O, saldırıyı önleme ile bu hareketi ya da niyetini engelleyen şeyi birlikte bulmuştur. Kadın, Hz. Yusuf'tan intikam alma arzusunda iken Hz. Yusuf kendini savunmak için plan kurmuştur. Kadından farklı olarak Hz. Yusuf, rabbinin delilini, korumasını görmüş ve rabbi ona oradan kaçmasını ilham etmiştir. Çünkü bu ilhamla Allah tarafından kendisi için hazırlanan hikmet tamamlanmış olacaktır. Böylece Hz. Yusuf, ortamın ve durumun gerektirdiğini değil de kendisini bundan alıkoyan burhânı tercih etmiş ve kaçmıştır. Kadın ise durumun gerektirdiğini tercih etmiş ve onun peşine takılmıştır.⁶⁸

Reşid Rıza'ya göre haramlardan sakınma noktasında iki mertebe vardır. Bunlardan birincisi nefisle cihat ederek onu bastırmaktır. Diğer yol ise daima Allah'ın huzurunda olduğunu hissederek haram olan şeylerden tikslenme ve nefret etme halidir. Birincisi fazilet sahibi sâlih kimselerin hali iken ikincisi siddikların ve peygamberlerin mertebesidir. Her şeyi mübah gören erkek ve kadınlardan bile, sevdiği kimse dışında bir kişiyle cinsel birliktelik yaşamayıp nefesine hâkim olanlar vardır. Bu kimseler Allah'a ve ahiret gününe inanmadıklarından, söz konusu durum Allah korkusundan değil eşine ya da sevdiği kişiye sadakatten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla en büyük güç iradededir. İnsan iradeli olmazsa hayvandan farkı kalmaz. Her şeyi mübah gören kimselerin bile iradelerine hâkim olabildikleri düşünüldüğünde bir peygamberin bunu başarabileceği muhakkaktır.⁶⁹

Şahıslarla değil de eylemlerle ilgili olan "hemm", halin icabı ile ona engel olan şeyin çatıştığı ve neticede engelin ağır bastığı eyleme yaklaşmayı ifade eder.⁷⁰ Burada engelin ağır basması, niyet sahibinin iradesine bağlı olabileceği gibi iradedışı da olabilir. Hz. Yusuf, iradesiyle halin icabına uymadı ve kaçtı. Kadın ise iradesi dışında bir olay gerçekleştiği yani Hz. Yusuf kaçtığı için ni-

⁶⁷ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/280; Âyetteki aynı nükteye dikkat çeken Tabâtabâî'nin görüşü için bk. Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/131-132.

⁶⁸ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/278-280

⁶⁹ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/281-284.

⁷⁰ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/284; Benzer bir tanım için bk. Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 11/131.

yeti engellenmiş oldu ve acze düştü. “Peygamberi çıkarmaya hemmettiler.”⁷¹ âyetinin anlamı kapsamında müşriklerin, başka Arapların kendilerine karşı koymasından korkarak Hz. Peygamber’i çıkaramadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu engeli iradelerine tercih etmişlerdir. “Başaramayacakları bir işe yeltendiler.”⁷² âyetinin sebep-i nüzülünde da Tebuk savaşı dönüşünde devesini ürkütüp Hz. Peygamber’i düşürmeye niyetlendikleri fakat gerek acizlikleri gerekse Allah’ın korumasının buna engel olduğu belirtilmiştir. “Allah’ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya yeltenmişti.”⁷³ ifadesi de aynı kapsamdadır fakat “levlâ”nın başta olması onların bu işe niyetlenmekle birlikte teşebbüs edemediklerini ortaya koymaktadır. “Sizden iki bölük çözülmeye yüz tutmuştu.”⁷⁴ âyetinde ordudaki iki bölüğün ordudan ayrılmaya niyetlendiği fakat iman engeli ile bundan vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in, cemaatle namaz kılmayanların evlerinin yakılmasını hemmetmesi de⁷⁵ neredeyse o işi yapacağını ama bir engel yüzünden yapmadığını ortaya koymaktadır.⁷⁶

Sonuç

“H-m-m” fiilinin Kur’an’daki kullanımları, söz konusu lafzın eylemle ilgili ve onunla iç içe bir anlam çerçevesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda onun, en azından bir işe ciddi olarak niyetlenme olarak tanımlanması mümkündür. Bu noktada bazı durumlarda bir işe teşebbüs etme ama sonuçlandır(a)mama anlamında olduğu da görülmektedir. Bu durumda ilgili fiilin “kastın meratibi” çerçevesindeki konumundan uzak olduğu söylenebilir. Kur’an’da ilgili fiilin geçtiği âyetler tefsir edilirken ve âyete dair sebep-i nüzül rivâyetleri aktarılırken kastın mertebeleri kapsamında kelamdaki yaygın anlamdan uzaklaşan görüşlere yer verilmesi, ilgili kelimenin kavramsal çerçevesinin sonradan oluşturulduğu ve kullanımla tam uyummadığı izlenimini uyandırmaktadır. İlgili fiilin diğer bir yönü ise - Yûsuf suresindeki ilgili âyet kapsamında bazı rivâyetlerin işaret ettiği anlamdan sarf-ı nazarla- cinsel

⁷¹ et-Tevbe 9/13.

⁷² et-Tevbe 9/74.

⁷³ en-Nisâ 4/113.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/122.

⁷⁵ İlgili hadis için bk. Buhârî “Ezân”, 29.

⁷⁶ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 12/284-285.

suçlar dışında bir kötülüğe yönelme anlamında olduğudur. Nitekim kelimenin kök anlamında da hüzne boğmak anlamında bir şeyi eritmek, endişe, sıkıntı gibi anlamlar mevcuttur. Bu durumu, ordudan iki bölüğün bozulması, Hz. Peygamber'e tuzak kurulması ya da onun çıkarılması için bazı eylemlere teşebbüs edilmesini anlatan âyetlerde görmek mümkündür. İlgili fiilin söz konusu yapısı, Yûsuf suresindeki ilgili âyette de cinsel arzu, aşk vb. duygular kapsamından uzak bir anlama işaret olarak değerlendirilebilir.

Konumuz olan âyetin siyak ve sibâkı da -Reşid Rıza'nın da savunduğu üzere- kadının hemminden kastın bir intikam saldırısı olabileceğini akıllara getirmektedir. Zira ilgili âyetler, kadının önce Hz. Yusuf'u baştan çıkarmaya çalıştığını, cevap alamayınca açıkça teklifte bulunduğunu ama Hz. Yusuf'un, her ikisini de reddettiğini göstermektedir. Bu durumda, duygusal ve tepkisel yönü ağır basan kadın fitratının intikam amacıyla hareket etmesi beklenir. Yalnız bu noktada intikam ile karşıdaki insana cinsel anlamda sahip olma duygusunun harmanlanmış olduğu da düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle zâhirdeki saldırma eylemi, bâtında hem saldırma hem de sahip olma unsurlarını barındırmış olabilir. Âyetteki *"kötülüğü ve fahşâyı kendisinden uzaklaştıralım diye..."* ifadesi de bu yöne karşılık kabul edilebilir. Nitekim ilgili ifadede de sût' lafzı önce kullanılarak zâhire işaret edilmiş olması mümkündür. İfadede fahşâ lafzının geçmiş olması iki farklı şekilde anlaşılabilir. Bunlardan birincisi, kadının intikam hırsıyla saldırmasının altında cinsel dürtülerin de olabileceği ve saldırının cinsel birliktelik ile sonuçlanabileceği durumudur. Diğeri ise kadının saldırması ve Hz. Yusuf'un karşı koyması neticesinde manzaranın cinsel bir birlikteliğe ya da suça teşebbüs algısını uyandırabilecek mahiyette olmasıdır.

Netice itibariyle kadının intikam hırsıyla karışık cinsel bir dürtüyle Hz. Yusuf'a saldırmaya teşebbüs ettiği, Hz. Yusuf'un da kendini koruma kastıyla aynı fiile yönelirken kendisine verilen ilim, hikmet ve basiret yönünün devreye girdiği ve geleceğe yönelik doğru bir karara yönelerek bundan vazgeçtiği düşünülebilir. Gördüğü burhan sayesinde kendisinin yöneldiği son karar çerçevesinde de saldırıya karşı koyma veya karşı saldırı değil, kapıya doğru koşup ortamdan uzaklaşarak cinsel ya da başka türlü ithamlardan korunma yolu seçilmiştir. Bu noktada ilgili âyetin Reşid Rıza tarafından, özellikle kadın bağlamında tüm cinsel bağlardan uzak olarak yorumlanması makul durma-

maktadır. Daha sonraki âyetlerde kadın ile Hz. Yusuf arasındaki olayın bir aşk hikayesi olarak şehirde yayıldığından ve kadının kınandığından bahsedilmesi (Yûsuf 12/30), yaşanan son olayın aşk ve cinsellik boyutunun olduğunu düşündürmektedir. Kadının Hz. Yusuf'u baştan çıkarmaya çalıştığını ama karşılık bulamadığını söyledikten sonra ona sahip olmak için zorlamaya devam edeceğini ve kabul etmemesi durumunda aşağılık biri gibi zindana atıracağından bahsetmesi de (Yûsuf 12/32) sözünü ettiğimiz iki duygunun harmanlanmış haline işaret etmektedir. Bu durumda söz konusu sahnenin her iki taraf için de saldırı ile cinsel dürtülerin karıştığı bir ortamı tasvir ettiği düşünülebilir.

Yûsuf suresindeki ilgili âyette geçen "burhân" sözcüğünün açıklanması sadedinde aktarılan "kolsuz ve bileksiz bir elde âyetlerin yazılı olarak görünmesi", "Hz. Ya'küb'un hayalinin ya da Cebrail'in görünmesi" "tekrar tekrar tavsiyelerde bulunan seslerin duyulması", bu ve benzeri çeşitli yollarla Hz. Yusuf'a tavsiyelerde bulunulması ya da onun kınanmasını anlatan rivâyetler bazı müfessirlerimizin tercih ettikleri gibi hurafe olarak değerlendirilebilir. Fakat bunun yanında söz konusu rivâyetlerin, günaha ya da yanlış meyletmeye yaklaşmış olan birçok bireyin deneyimleyebileceği bir beşeri ve vicdani durumun temsili olarak da düşünülmesi mümkündür. Bu kapsamda söz konusu durum, Hz. Yusuf'un, babasını hayal ettiği, onun nasihatlerini düşündüğü, yanlış yapması durumunda kınanacak olduğunu zihninde hayal ettiği ve neticede vicdanı tarafından engellendiği yönünde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Şur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mes'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Aydın, Salih. "Hanefi Gelenek Merkezli Olarak İnsanî Fiillerde Mes'ûliyetin Doğuşu Problemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2019/2), 258-267.
- Bezvâvî, Nâsiruddîn Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şafi'î. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Thk. Muhammed Subhi Hasan Hallâk - Muhammed Ahmed el-Atraş. 3 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dârü'r-Reşid, 2000.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi 'u's-şahîhu'l-müsned min hadîşi Resûlillâh şallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhibbüddin el- Hatîb. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, H 1400.
- Çiçek, Hacı. "Münâfıkların İnanç Dünyası ve Hz. Peygamber Döneminde Münâfıklar". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/2 (Güz 2012), 199-222.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. nşr. İzzet Ubeyd ed-Deaâs, Adil es-Seyyid. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1418/1997.
- Ebüs-suûd Efendi. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed- Muhammed es-Seyyid Reşad. 15 Cilt. Giza: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İbnü'l- Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslami, 1983.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.

- Kāsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî. *Meḥâsinü't-te'vîl*. y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957.
- Kaya, Osman – Çiçek, Hacı. “Yusuf Suresi Bağlamında Günümüz Gençlerine Rol Model Olacak İffet Timsali Hz. Yusuf”. *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*. 6/46 (2019), 3800-3813.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Ḳur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. Thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*. thk. Ertuğrul Boynukalın - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Şaḥîḥu Müslim*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyâd: Dâru Tîbe, 2006.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve ḥakâ'ıku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Darül'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîḥu'l-gayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîrü'l-Menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dârül-Menâr, 1947.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî tefsîri'l-Ḳur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-Ala li'l-Matbuat, 1997.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. Thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşar Avvad Maruf. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1998.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Ķur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*. Thk. eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud- eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1998.